

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Коновалова, академік АПрН України,
М. Панов, член-кор. АПрН України

Інтуїція: поняття і роль у судочинстві

Розумова діяльність слідчого, судді, пов'язана з оцінкою наявної інформації, не завжди підкоряється законам логіки, де умовиводи передбачають сувору послідовність. У багатьох випадках при малому обсязі інформації або її відсутності припущення, що народжуються, можуть мати своєю основою інтуїтивне мислення.

Процес пізнання істини при розслідуванні злочинів визначається логікою мислення. Правильне осмислення фактів, що спостерігаються, встановлення їх причинних зв'язків, побудова обґрунтованих версій, оцінка одержаних даних є необхідними етапами у встановленні істини. Їх логічна непогрішимість сприяє найбільш швидкому досягненню істини при розслідуванні.

Очевидність значення застосування законів логіки ілюструється тими негативними наслідками при розслідуванні, що мають місце в результаті допущення логічних помилок на окремих етапах розслідування. Ще спостерігаються факти, коли злочини залишаються нерозкритими не через те, що відсутні докази їх вчинення, а тому, що ці докази неправильно осмислені, неправильно оцінені, покладені в основу помилкових версій розслідування.

Об'єктивна істина в процесі розслідування і судового розгляду може бути досягнута лише в результаті раціонального пізнання. Це підкреслюється в працях деяких авторів. Так, М. Строгович зазначає: «До істини веде раціональна, логічна діяльність слідчого і суддів, всебічне і об'єктивне дослідження обставин справи, аналіз і синтез доказів згідно з логічними законами мислення, побудова і перевірка всіх можливих за обставин справи версій, тверде обґрунтування кожного твердження і висновку, суворе додержання всіх вимог процесуального закону»¹. Однак поряд з правиль-

¹ *Строгович М. С.* О рациональном и эмоциональном в судебном исследовании // Сов. гос-во и право. 1959. № 5. С. 91.

ним трактуванням ролі і значення логічного мислення в процесі пізнання істини в окремих роботах знайшли відображення погляди, згідно з якими інтуїція також може розглядатися як елемент, що сприяє досягненню істини¹. Наділяючи інтуїцію невластивим їй змістом, надто підкреслюючи її значення, автори, котрі розглядають інтуїцію як один із шляхів пізнання, вільно чи невільно протиставляють її логічному мисленню і часом відводять їй місце, рівноцінне за значущістю логічній діяльності мислення.

Діалектичний матеріалізм, критикуючи ідеалістичне розуміння інтуїції, розглядає інтуїцію як пізнання без розгорнутого логічного розмірковування в даний момент, але пізнання, логічно доведене і перевірене практикою. Отже, діалектичний матеріалізм визнає інтуїцію лише в тому її виді, який передбачає відсутність широко розгорнутого розмірковування. Будь-яке інше розуміння інтуїції, а саме розуміння її як таємничої здатності, несумісної з логічним мисленням, розглядається як ідеалістичне. Розуміння інтуїції як підсвідомого, мимовільного, нелогічного прийняття рішення чи здійснення будь-якої дії є ідеалістичним розумінням, перенесення якого в процес оцінки доказів, формування внутрішнього суддівського переконання, внутрішнього переконання слідчого є виявленням ідеалістичного інтуїтивізму.

Між тим рекомендації щодо використання інтуїції у слідчій і судовій роботі мають місце у криміналістичній літературі. Використання інтуїції при допиті і обшуку рекомендують А. Ратинов², І. Шахриманьян³ та ін. Так, І. Шахриманьян на підставі результатів вибіркового анкетування слідчих зазначає, що у роботі слідчого інтуїція посідає певне місце, і більше того, що використання інтуїції свідчить про творчий характер цієї діяльності.

Небезпека використання таких рекомендацій у слідчій роботі пояснюється перш за все тим, що автор, посилаючись на роль натхнення і інтуїції у реалізації художнього задуму, не робить різниці у видах людської діяльності і не враховує специфіку використання названих категорій відповідно до окремих завдань конкретної га-

¹ Див.: Ратинов А. О следственной интуиции // Соц. законность. 1958. № 4; Казимирчук В. Внутреннее судебское убеждение и интуиция // Сов. юстиция. 1958. № 5.

² Див.: Там само. С. 28.

³ Див.: Шахриманьян И. К. Общая психологическая характеристика деятельности советского следователя // Правоведение. 1993. № 2. С. 148—149.

лузі знань, здійснення певних функцій. Таке перенесення понять натхнення і інтуїції у сферу творчості слідчого неправомірно вже тому, що сам вид (рід) слідчої діяльності передбачає сувору логічну систематизацію доказового матеріалу, його пошук, дослідження виявленого, точне встановлення його причинних функцій.

Не повинно бути місця інтуїції при оцінці доказів за внутрішнім переконанням слідчого, судді. Ні слідчий, ні суддя при оцінці доказів не повинні покладатися на свої враження, тим більше, якщо вони підсвідомі. Логічні висновки, до яких приходить суддя або слідчий внаслідок оцінки, мають ґрунтуватися на дослідженні конкретних доказів, наявних у справі. Нехтування цим правилом як при висуванні версії, так і при оцінці всього комплексу доказів, може тягти за собою необґрунтоване обвинувачення і засудження особи, яка не є винною у вчиненні злочину.

Термін «інтуїція» використовується у працях з криміналістичної тактики. Так, у монографії «Планування розслідування злочинів»¹ матеріалістичне роз'яснення інтуїції дає О. Васильєв, вказуючи на те, що непоясненість виникнення тієї чи іншої здогадки є уявною, через те що вона (здогадка) немислима без раціональної логічної діяльності і є продуктом логічної роботи розуму, яка черпає свій зміст в аналізі конкретних фактів.

Інтуїція, яка розуміється матеріалістично, є нічим іншим, як лише неспрослідкованим суб'єктом процесу раціонального логічного мислення. Таке пояснення поняття інтуїції належить П. Копніну, який зазначає, що можна говорити про інтуїцію розуму, розуміючи під нею своєрідну форму раціонального людського пізнання, коли розум досягає нових результатів, не усвідомлюючи до певного часу логічного перебігу думки до них². Пояснення раптовості розв'язання поставленого завдання він ілюструє міркуваннями І. Павлова з приводу виконуваних ним експериментів. Академік І. Павлов наводить приклад, коли він нібито інтуїтивно знайшов слушне пояснення експерименту. «... Адже мені самому, — зазначає І. Павлов, — спочатку не було ясно, звідки йшла правильність мого припущення. Виходило, — інший сказав би, — інтуїція, сам здогадався, а не розумів через що». Аналізуючи цей

¹ Васильєв А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович И. А. Планирование расследования преступлений. М., 1957. С. 46.

² Див.: Копнин П. В. Рассудок и разум и их функции в познании // Вопр. философии. 1963. № 4. С. 72.

випадок, І. Павлов так вияснив сутність інтуїції: «Я результат пам'ятав і відповів правильно, а весь свій ранній шлях думки забув. Через це і здалося, що це інтуїція. Я вважаю, що всі інтуїції так і слід розуміти, що людина остаточне пам'ятає, і весь шлях, яким вона підходила, готувала, вона його не підрахувала до даного моменту»¹.

Таким чином, як зазначає П. Копнін, вся інтуїтивність розуму полягає в тому, що він на даний момент не усвідомлює логічного перебігу свого мислення, фіксуючи увагу на результаті. Але цей логічний перебіг реально існує, він відтворюється у повному вигляді і удосконалюється наступною діяльністю мислення².

Слід зазначити, що найбільш детально, критично питання інтуїції у розслідуванні були розглянуті М. Строговичем. Досліджуючи проблему інтуїції у судочинстві і відкидаючи ідеалістичне трактування цього поняття, М. Строгович зводить інтуїцію до емоційного моменту у пізнанні, вбачаючи, що інтуїтивні висновки походять з емоційного боку пізнання, не піднімаючись до логічного пізнання. Це твердження не зовсім точне. Інтуїція не зводиться лише до емоційного. Інтуїтивне «знання» протиставляється логічному як таке, що не виводиться, а підказане надчуттям, натхненням, не поясними імпульсами³. Це означає його відірваність і від емоційного, і від логічного ступенів пізнання. Якби таке знання виводилося з емоційного пізнання, воно могло б бути неточним, невірним тощо, але воно протиставляється звичайному перебігу пізнання як «надлогіка», щось більш глибоке і через те «незбагненне». Саме в цьому полягає містичний момент ідеалістичного трактування інтуїції та її шкода⁴.

Думка про неприпустимість використання інтуїтивних припущень у судочинстві неодноразово підкреслювалася М. Строговичем в його роботах. Так, зокрема, розглядаючи проблеми етики у судочинстві, М. Строгович зазначає: «Можна було б навести багато прикладів помилкових висновків слідства, неправильних вироків

¹ Див.: Павловские среды. М., 1949. Т. II. С. 227.

² Див.: Копнин П. В. Вказ. праця. С. 73.

³ Див.: Строгович М. С. Вказ. праця.

⁴ Див.: Коновалова В., Колесниченко О. Значення інтуїції в розслідуванні й судовому розгляді кримінальних справ // Рад. право. № 6. 1959.

суду, обумовлених саме тим, що слідчі і судді поклалися на свої враження, здогадки, припущення замість того, щоб іти складним, але плідним шляхом об'єктивного і неупередженого дослідження — саме того дослідження, якого вимагає закон і мораль»¹.

Цілком очевидно викликають заперечення інтуїтивні розуміння (осягнення) при формуванні версій, коли під виглядом інтуїції, підказаної слідчим досвідом, висувуються необґрунтовані версії, позбавлені аналізу доказового матеріалу або наукових положень, що мають підстави для припущень за аналогією. Вони не лише утруднюють розслідування, але і у деяких випадках неправильно орієнтують, що призводить до втрати доказів, створення безвихідної ситуації. Тому справедливою є вказівка О. Ларіна про те, що «несвідомість інтуїтивних здогадок виключає можливість визнання їх версіями»².

Становить певний інтерес прагнення проаналізувати інтуїтивні уявлення, інтерпретовані стосовно слідчої діяльності. Так, Г. Зорін, розглядаючи кульмінацію інтуїтивного процесу — інсайт — як свого роду осягання, виділяє у ньому кілька моментів. Наведемо їх для критичного розгляду. Інсайт включає кілька моментів:

- слідчий усвідомлює, що він знайшов рішення, яке забезпечує вихід із слідчого глухого кута;
- це рішення приходить раптово;
- знайдене рішення супроводжується відчуттям впевненості в тому, що воно правильне, що це рішення, яке тяжко шукав слідчий;
- інтуїтивно знайдене рішення, як правило, є гармонійним, оригінальним, витонченим (цю обставину підтверджують слідчі і представники інших творчих професій);
- в інтуїтивно знайденому рішенні можна виявити і засоби його реалізації (тобто перспективу), а при бажанні і певних навичках інтуїтивне рішення можна піддати логічному аналізу і розгорнути його у ретроспективу, тобто зробити спробу розглянути процес пошуку рішення в напрямку від результату до його витоків;
- інтуїтивне рішення можна реалізувати логічними засобами»³.

Як видно з перелічених характеристик, наведене рішення — інсайт — по суті позбавлений того, чим відмінний інтуїтивний

¹ Див.: Проблемы судебной этики. М., 1974. С. 109.

² Ларин А. М. От следственной версии к истине. М., 1976. С. 101.

³ Зорин Г. А. Криминалистическая эвристика. Гродно, 1994. Т. 1. С. 194—195.

шлях до рішення від логічного. Автор знайшов таку кількість психологічних, емоційних і інтелектуальних характеристик в інтуїтивному пізнанні, що воно — вінець мислення. Дійсно, навіщо логічні муки, якщо слідчий усвідомлює, що він знайшов рішення, яке забезпечує вихід із слідчого глухого кута, а знайдене рішення супроводжується почуттям впевненості, що воно правильне, та ще і гармонійне, і витончене...

О, якщо б так було! При всій романтичності зображення інтуїтивного рішення останнє, на жаль, є непояснимим, бо являє собою сховану синтезуючу роботу інтелекту, яка тільки згодом може знайти, а може і не знайти логічне пояснення. В останньому випадку вона втрачає інтерес. Відомо в науці багато інтуїтивних рішень, джерелом яких була великотрудна діяльність дослідника, яка у певний момент дала синтезуючий ефект мислення. Цей механізм є єдиним у всіх галузях — фізиці, математиці, хімії, біології, економіці тощо. Він одержує своє відбиття і у складних завданнях, що вирішуються у судочинстві, де рішення, як правило, пов'язані з людськими долями і припущення помилок є непробачним.

Має рацію щодо використання інтуїції Р. Белкін, який відзначає, що «в умовах інформаційної недостатності, характерної у багатьох випадках для стадій підготовки тактичного рішення, інтуїція — важливий засіб обрання мети, особливо у тих випадках, коли рішення має евристичний характер»¹.

До проблем інтуїтивного пізнання, як раптового вирішення розумових завдань без логічного пояснення у даний момент, але з наступним логічним поясненням, входить проблема професійної інтуїції. Остання пов'язана з професійною підготовкою особи, що сприяє миттєвому аналізу тих або інших ознак, що дозволяють дійти припущення, яке виключає звичайний логічний хід міркувань. У практиці судово-слідчої діяльності інтуїтивне припущення і рішення пояснюються певною стабільністю розв'язуваних розумових завдань. Незважаючи на їх різноманітність і нестандартність ситуацій, що пояснюються витонченістю способів вчинення і приховання злочинів, існують свого роду алгоритми, які ґрунтуються на повторенні ознак злочину і певних способах їх вирішення. Такі інтуїтивні припущення мають місце при розслідуванні окремих видів злочинів, зокрема, вбивств, у тому числі на замовлення, роз-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики. М., 1997. Т. III. С. 175.

крадань у всіх своїх різновидах та інших. Досвід, як нагромадження ознак, що вказують на характер і механізм події, дозволяє миттєво вичленувати ті характеристики, які найчастіше притаманні вчиненню того чи іншого злочину. Саме ця обставина і пояснює швидке вирішення розумового завдання, яке для інших осіб і ситуацій уявляється таким, що не може бути вирішеним.

Становить інтерес такий елемент криміналістичної характеристики злочинів, як «типова слідова картина», тобто сукупність слідів, притаманних тому чи іншому виду чи різновиду злочину. Слідова картина за своєю сутністю є фрагментом вчиненого злочину, що відбився у слідах. Тому картина події відтворюється як мозаїчна частина загального, за якою можна ідентифікувати подію, як ціле за його частиною. У цьому плані інтуїтивний потік має право на існування.

У наш час спостерігається повернення до старих тенденцій використання інтуїції для вирішення завдань, що виникають у судочинстві в широкому значенні слова, тобто у розслідуванні і судовому розгляді. У дискусіях і твердженнях висловлюються пропозиції щодо використання так званих нетрадиційних знань і методів, які можуть бути застосовані з метою найбільш ефективного розслідування злочину, діагностики причетності до вчинення злочину, здійснення розшуку.

У високій «науковій» інтерпретації піднімаються спорохнявілі догми про використання лайдетекторів для діагностики злочинця, кінесики, гіпнозу і нетрадиційних психоенергетичних знань у вигляді телепатії і ясновидіння, як явищ, пов'язаних з світовим розумом, всесвітом, енергетичними і інформаційними каналами¹. При цьому стверджується, що всі названі методи мають високі пізнавальні якості, що дозволяють найбільш ефективно розкривати злочини. Разом з тим методики їх застосування не називаються (не розкриваються) з тієї простої причини, що їх не існує, або тому, що їх винахід зразу виявить абсурдність концепцій, що наводяться. Для ілюстрації так званої нетрадиційності звернемося до деяких з них.

Перш за все, це лайдетектор (викривач брехні), який застосовувався в американському судочинстві (поліції) в 30-40-х рр. і

¹ Див.: *Клименко Н., Кливцов О.* Можливості використання в розслідуванні злочинів даних нетрадиційних криміналістичних та спеціальних методів // *Право України.* 1998. № 1.

був осміяний як непереконаливий ще за часів використання асоціативних експериментів, що пропонувалися Еріхом Штерном у 1908 р. Сучасні його модифікації (варіограф) нічим новим, крім більшої кількості датчиків, що реєструють психофізіологічні реакції на окремі слова-подразники, не відрізнялися і також не були взяті на озброєння. Американські суди не брали як докази показники лайдетекторів. Юридична інтерпретація фізіологічних реакцій показала свою безглуздість і ненадійність.

Найбільш наближені до проблем інтуїтивного пізнання, як нічим не поясненого осяяння, пропозиції щодо використання як нетрадиційних методів у розслідуванні телепатії і ясновидіння. Телепатія, як твердять автори таких пропозицій¹, це передача і прийом думок та інших елементів психічної та інтелектуальної діяльності людини на відстані з допомогою пси-енергії, без використання органів відчуття. Це явище розглядається як особлива форма інформації або спілкування живих істот, що виражається у безпосередньому впливі нервово-психічних процесів однієї істоти на нервово-психічні процеси іншої. Прийом і передача інформації відбувається на кількох рівнях.

Слід відзначити, що подібного роду ефемерні міркування щодо невидимого і непоясненого неможливо уявити у слідчо-судовій діяльності ні в розумовому, ні в практичному варіанті. Більш того, експерименти з телепатії, що проводилися Академією наук СРСР ще тридцять років тому, підтвердили необґрунтованість теорії, що висувається, її повну безпомічність, результатом чого було закриття тематик і відповідних лабораторій.

До категорій, близьких за своєю сутністю до таких, що ідеалістично трактують інтуїтивні осягання тих або інших явищ чи факторів, належить поняття ясновидіння. Останнє пояснюється як процес надчуттєвого сприйняття об'єктивного світу, здатність сенситиву сприймати в процесі біоінформаційного обміну зображення об'єктів, на які він настроївся, іншими словами, це спроможність сприйняття фактів, що виникає поза аналізом певної інформації. Йдеться про надвідчуття, осяяння, особливе бачення об'єктів, події, фактів особою, що володіє позамежною чутливістю. У своєму більш доступному розумінні — це люди, що вва-

¹ Див.: Клименко Н., Клицов О. Вказ. праця. С. 99.

жають себе екстрасенсами, які осягають істину невідомими (таємними) шляхами.

Численність екстрасенсів у наш час, їх ворожильні методики, звернення до астральних сил не може не викликати скептичного ставлення на рівні чорної і білої магії або до вміло чи невміло прихованого шарлатанства. Науковий пошук у цьому відношенні і sensationні знахідки показали, що звернення до ясновидіння є ніщо інше, як «чортівня» («нечиста сила»), далека від наукових досліджень. Цікаво також і те, що звернення слідчих до ясновидців з метою одержання допомоги у розшуку вбитих і встановлення вбивць, повністю спростували їх можливості і тим більше науковий пошук.

Проголошення і запровадження таких методів, позбавлених наукової основи, і більше того, створення методичних рекомендацій щодо їх використання орієнтують практику судово-слідчої діяльності на запровадження антинаукових методів одержання доказової інформації, відмову від наукових постулатів формування внутрішнього переконання, їх заміну інтуїтивними, незрозумілими припущеннями, які легко можуть бути використані у непередбачених корисних цілях.

Проникнення в практику судочинства результатів такого роду нібито наукових досліджень тягне за собою не лише порушення законності, але й етичних норм, що є головними підвалинами гуманного ставлення до особи, яка потрапила до орбіти судового процесу.

Слід зазначити, що запровадження вказаних методів грубо протирічить Конвенції проти знущань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання, прийнятої Генеральною асамблеєю ООН у 1994 р.

Законодавча регламентація у судочинстві правил, що не припускають психічного насильства і приниження особи, стане важливою гарантією додержання демократичних свобод у державі.

Надійшла до редколегії 15. 02. 99